

обліку нормативної та фактичної собівартості продукції, робіт і послуг в інтегрованих агропромислових формуваннях. При цьому важливе значення має також застосування внутрішніх, розрахункових та трансфертних цін у здійсненні розподільчих відносин між структурними підрозділами інтегрованих агропромислових підприємств.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Малік М. Й. Сучасна аграрна політика: нові виклики і випробування / М. Й. Малік, О. М. Могильний // Економіка та держава. – 2006. – № 4. – С. 65-66.
2. Нестерчук Ю.О. Теоретико-методологічні основи розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері України: [монографія] / Ю.О. Нечипорук. – Умань, 2009. – 289 с.
3. Саблук П. Т. Глобалізація і продовольство: [монографія] / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.

Особенности формирования распределительных отношений и цен в интегрированных агропромышленных предприятиях

Л.О. Мармуль

В статье обоснованы методические основы формирования распределительных отношений и цен в интегрированных формированиях, определены модели и направления осуществления отношений распределения, выявлены принципиальные различия между ними, охарактеризованы и предложены ценовые методы совершенствования распределительных отношений.

Ключевые слова: интеграция, распределительные отношения, цены, агропромышленные предприятия.

Features of the formation of distributive relations and prices in an integrated agro-industrial enterprises

L. Marmul

In the article the methodology of distribution and price relations in integrated units, the models and areas of distribution relations, reveals fundamental differences between them, have been described and proposed pricing methods to improve the distribution relations.

Key words: integration, distributive relations, prices, agro-industrial enterprises.

УДК 631.115.11.004.14:005

СВИНОУС І.В., д-р екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ЗАВАЛЕВСЬКА В.О., канд. екон. наук

НДІ «Укразропромпродуктивність»

РОЛЬ І МІСЦЕ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У ПРОДОВОЛЬЧОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Розглядаються роль і місце особистих селянських господарств в період відновлення функціонування великотоварних сільськогосподарських підприємств. Значна увага приділяється розгляду перспектив подальшого функціонування ОСГ.

Ключові слова: особисте селянське господарство, тваринництво, рослинництво, самоексплуатація.

Постановка проблеми. Феномен життєдіяльності особистих селянських господарств (ОСГ), як форми дрібнотоварного виробництва, є об'єктом дискусій вчених-економістів, політиків, урядовців протягом досить тривалого періоду. Вони являють собою надто важливі питання, де перетинаються багато інтересів, зумовлених складними і суперечливими процесами їх функціонування та проблемами подальшого розвитку. Це зацікавлення викликано ще й ситуацією, за якої у процесі аграрних економічних перетворень саме згадана форма господарювання виявилася стійкішою і мобільнішою, зайнявши власну нішу у процесі становлення багатокладної економіки та ринкових відносин.

В умовах численних інституційних перетворень, що мають місце в історії України, де характерною ознакою кінця ХХ – початку ХХІ ст. виявилася руйнація матеріальної бази великотоварних виробників сільськогосподарської продукції, особисті селянські господарства стали основними товаровиробниками найбільш трудомістких та економічно непривабливих галузей сільськогосподарства, передусім тваринництва.

У теперішніх реаліях в нашій країні вивченню цієї форми господарювання приділяли увагу І. Баланюк, П. Березівський, О. Біттер, В. Збарський, В. Месель-Веселяк, І. Прокопа, П. Саблук, Г. Черевко, Л. Шепотько, В. Шиян, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін. Їхні роботи мають важливе значення і слугують підґрунтям сучасних економічних поглядів на проблеми розвитку та функціонування особистих селянських господарств. Відсутність єдиної методологічної основи щодо трактування поняття "особисте селянське господарство", природи його функціонування, призве-

ло до необґрунтованих втрат певних видів соціального захисту порівняно з жителями міст та до тінізації виробництва продукції в аграрному секторі економіки, до спотворення ролі й місця особистого селянського господарства у виробництві й забезпеченні населення України сільськогосподарською продукцією.

Результати досліджень та їх обговорення. Аналіз виробництва сільськогосподарської продукції свідчить про досить високу стійкість ОСГ до трансформаційних перетворень в економіці країни. При цьому у процесі соціально-економічних перетворень економіки країни суттєво змінюються місце і роль особистих селянських господарств. У період економічних негараздів вони займають провідну позицію у виробництві сільськогосподарської продукції. Так, на ОСГ (ОПГ робітників і колгоспників) у 1943 р. в структурі виробництва валової продукції аграрного сектору СРСР припадало майже 80 %. У найбільш кризовий для економіки України період (1999–2003 рр.) їхня частка становила 60–70 % (рис. 1).

Нині сільськогосподарські підприємства майже удвічі знизили виробництво валової продукції, однак ОСГ зберегли обсяги виробництва, а по окремих видах продовольчої продукції навіть збільшили їх. Отже, в кризовій ситуації ОСГ виявляються стійкішими тому, що потрапляють в умови самовиживання.

Частка продукції рослинництва, що виробляється ОСГ, у 2009 р. збільшилася проти 1990 р. у 2, тваринництва – у 1,7 разів. До цього часу ОСГ залишаються основними виробниками більшості видів сільськогосподарських культур. Такі зміни відбулися не за рахунок значного зростання обсягів виробництва в цій формі господарювання, а внаслідок катастрофічного зниження їх у суспільному секторі. У господарствах населення до 1990 р. практично не вирощували зернових культур, цукрових буряків, соняшнику та ін.

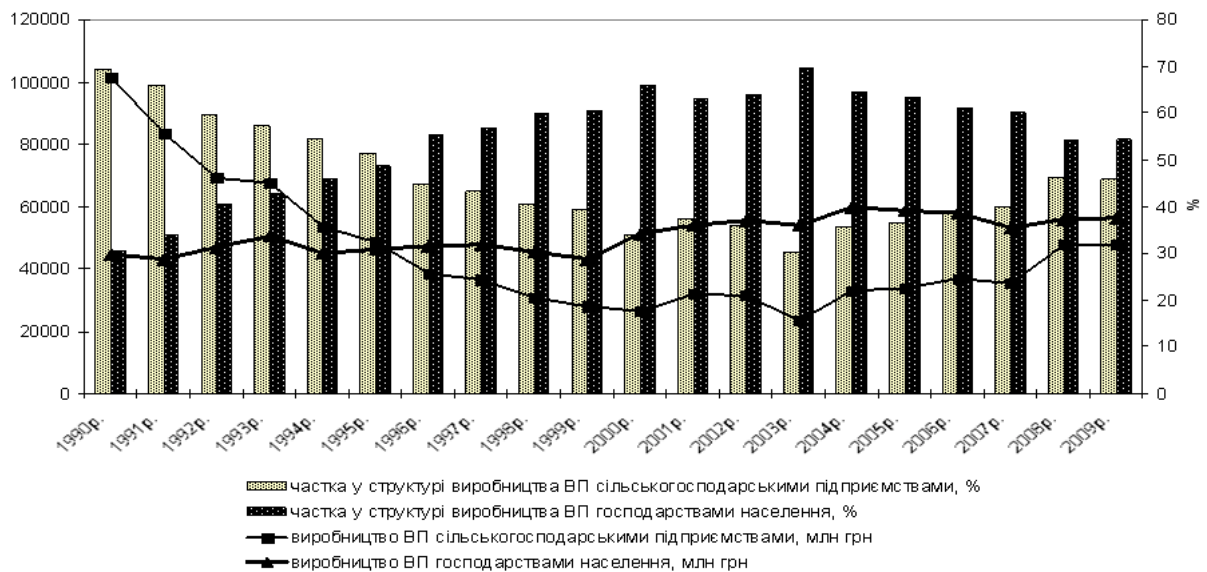

Рис. 1. Динаміка та питома вага виробництва в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення в загальному обсязі виробництва валової продукції (у порівнянних цінах 2005 р.)*

* Розраховано на основі даних Держкомстату України

Проте, як показано на рис. 1, у виробництві сільськогосподарської продукції особистими господарствами відбуваються структурні зміни. Починаючи з 2004 р., тут спостерігається поступове зниження частки особистих селянських господарств у структурі виробництва валової продукції, головним чином за рахунок зниження темпів росту виробництва порівняно із сільськогосподарськими підприємствами. Разом із тим, на сьогодні обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в ОСГ із розрахунку на одиницю основного засобу виробництва – землі, найбільші серед усіх форм господарювання. Так, ОСГ виробили сільськогосподарської продукції в 2009 р. у порівнянних цінах 2005 р. на 1 га сільськогосподарських угідь 3613 грн, сільськогосподарські підприємства різних форм господарювання – 2109 грн, фермерські господарства – 1474 грн, або відповідно ОСГ на 71 % та в 2,4 рази більше. Характерно, що такі обсяги виробництва забезпечуються в ОСГ за значно меншої державної підтримки. При цьому, у 2009 р. обсяг бюджетної підтримки всього сільського господарства становив

лише 6,1 % від обсягу виробленої валової сільськогосподарської продукції, що нижче порівняно з 1990 р. у 9 разів (рівень тотожних державних субвенцій в США досягає 27 %, країнах ЄС – 45 %, в Японії – 63 %).

Як свідчать дослідження, виробництво сільськогосподарської продукції особистими селянськими господарствами не може бути провідним на перспективу у забезпеченні населення країни продовольством, оскільки тут надзвичайно низька продуктивність живої праці. За 1990-2008 рр. у більшості особистих селянських господарствах виробництво здійснюється екстенсивним способом (табл. 1). За вказаний період без відповідного матеріально-технічного оснащення відбулося розширення площі землекористування в 5,8 рази, а виробництво валової продукції в порівнянних цінах зросло лише на 26,6 %, що зумовило в 4,6 рази зменшення виробництва продукції на одиницю площі. Проте, як зазначалося вище, в 2009 р. виробництво в ОСГ перевищувало відповідний показник сільськогосподарських підприємств на 46 %. Характерно, що зменшення виробництва в ОСГ на одиницю площі у 2008 р. проти 1990 р. відбулося не лише за рахунок зростання (екстенсивності) площ землекористування, а й через позбавлення використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, які функціонували на той час (використання техніки, безоплатна і оплатна видача зерна, палива, кормів тощо). Таку ситуацію через землемісткість пояснює методика академіка НААН України О.М. Шпичака, за якою можна визначити обсяги "залучення" із колишніх колгоспів і радгоспів різних видів ресурсів через формальні та неформальні зв'язки [1, с. 32]. У нинішніх умовах до ОСГ додаткові ресурси можуть надходити у вигляді натуральної форми розрахунків по оплаті праці та орендній платі.

За наявного рівня технічної оснащеності особисті селянські господарства можуть виробляти трудомістку сільськогосподарську продукцію лише на обмежених земельних площах. О.В. Чаянов під час проведення своїх досліджень, результати яких він виклав у книзі «Крестьянское хозяйство», з'ясував, що трудомісткі культури (льон, картопля) давали незначний чистий прибуток, а тому майже ніколи не набували значного поширення в господарствах підприємницького типу. Навпаки, малоземельні селяни вирощували їх, зменшуючи розмір чистого прибутку, але отримували можливість розширити обсяг застосовуваної у власному господарстві праці й скоротити при цьому сезонне безробіття [2, с.89].

Таблиця 1 – Динаміка площ сільськогосподарських угідь та виробництва валової продукції в господарствах населення України (у порівнянних цінах 2005 р.)*

Роки	Площа с.-г. угідь		Виробництво валової продукції		На 100 га с.-г. угідь	
	тис. га	%	млн грн	%	тис. грн	%
1990	2669,0	100	44575,8	100	1670,1	100
2000	8543,4	320	51411,4	115,3	601,8	36,0
2001	9736,0	364,7	53914,2	120,9	553,8	33,1
2002	10938,9	410	55459,4	124,4	506,9	30,3
2003	12798,6	479	53833,2	120,7	420,6	25,1
2004	13819,3	518	59616,7	133,7	431,4	25,8
2005	14922,7	559	58783,2	131,9	393,9	23,6
2006	15602,4	584	57886,4	129,9	371,0	22,2
2007	15707,7	590,5	53328,7	119,6	339,5	20,3
2008	15584,5	583,9	56419,5	126,6	362	21,7
2009	15585,9	584	56312,2	126,3	361,3	21,6

* Розраховано за даними Держкомстату України.

Дослідженням встановлено, що основними чинниками стійкості особистих селянських господарств є: вимушена необхідність задоволення власних потреб у продуктах харчування внаслідок низької купівельної спроможності населення, незважаючи на рівень економічної ефективності виробництва в домогосподарстві; мінімальна залежність економіки особистого селянського господарства від ринку через багатогалузеве натуральне виробництво, що нівелює інфляційні процеси; переважання ручної праці, внаслідок чого втрачається вплив диспаритету цін; компактність розташування присадибних ділянок і тваринницьких приміщень особистих селянських господарств; особисте селянське господарство у період масового безробіття стає одним із важливих місць трудової активності працездатного населення, ощадливість. Ці висновки підтверджує Р.Е. Прауст: «Давно відмічено зарубіжними і вітчизняними дослідниками високий в порівнянні із сільськогосподарсь-

кими підприємствами ступінь виживання сімейних господарств в екстремальних умовах і консерватизм більшості їхніх власників відносно будь-яких нововведень, пов'язаних з ростом виробничих витрат, які визначаються, у першу чергу, внутрішнім механізмом формування й розподілу кінцевого продукту (доходу), що штовхає членів сімейного господарства до високої самоексплуатації, зовсім незрозумілої для найманої праці в ринковій економіці» [3, с.124].

Ощадливість для власника особистого селянського господарства означає недоспоживання внаслідок зростання обсягів реалізації вищої продукції, з метою покриття потреб у необхідному. Як наголошує В.В. Крилов у книзі «Теория формаций»: «Чисто статистичними методами було розраховано, що докапіталістичні способи праці й натуральна замкнутість господарства міцно втримуються в умовах, коли виробництво на душу населення не перевищує 200–250 дол. Тільки позаекономічні, податкові й тому подібні заходи дозволяють у цих умовах збільшувати товарний вихід продукції, часто за рахунок особистого споживання самих виробників» [4, с. 56]. Під «працелюбством» приховано значні обсяги затраченої живої праці, яка пов'язана з низьким рівнем продуктивності і в цей же час свідчить про його «нестійкість».

На сьогодні рівень життя населення України, особливо сільського, не досягнув тих показників, що дозволили б відмовитися від ведення ОСГ (рис. 2). За межею бідності перебуває 17,1 % сільських домогосподарств, частка селян із доходами нижче прожиткового мінімуму складає 42,7 %. Рівень оплати праці у сільському господарстві на 40 % нижчий середнього по економіці. У 14 тис. сільських населених пунктах (49 %) відсутні будь-які виробничо-управлінські підрозділи. Як зазначає О.В. Петріков: «Особисті господарства селян заповнили економічний простір, залишений колгоспами та радгоспами, і сільськогосподарська продукція, вироблена й реалізована господарствами населення, по суті врятувала віддалені регіони держави від голоду й соціального вибуху» [5, с.3].

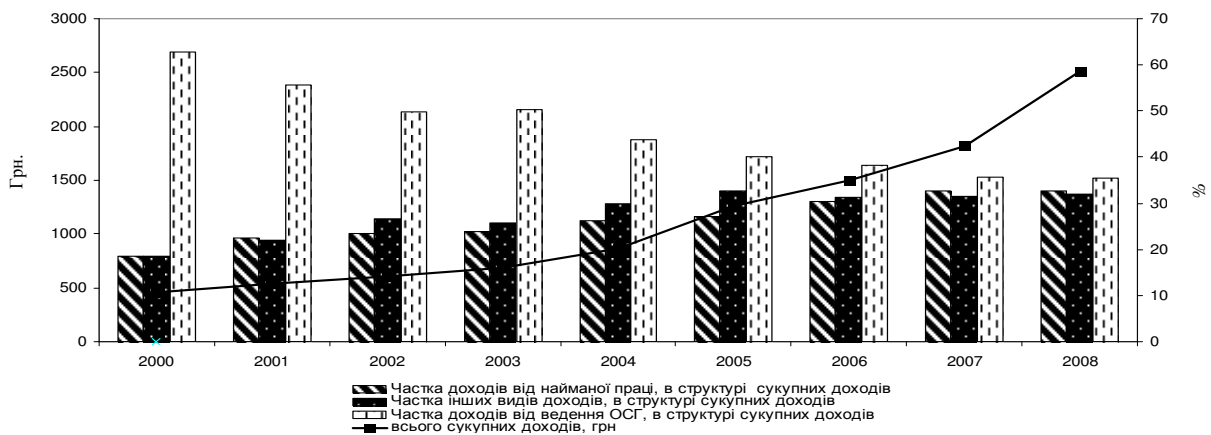

Рис. 2. Динаміка та структура сукупних доходів сільського домогосподарства*

* Розраховано на основі даних Держкомстату України.

Крім того, якість продуктів харчування, які реалізуються в роздрібній торговельній мережі, залишається низькою. К. Лоренц зазначав: «...Неспособность испытывать уважение – опасная болезнь нашей цивилизации. Научное мышление, не основанное на достаточно широких познаниях, своего рода половинчатая научная подготовка, ведет к потере уважения к наследуемым традициям. Всезнающему педанту кажется невероятным, что в перспективе возделывание земли так, как это делал крестьянин с незапамятных времен, лучше и рациональнее американских агрономических систем, технически совершенных и предназначенных для интенсивной эксплуатации, которые во многих случаях вызвали опустынивание земель в течение всего двух-трех поколений» [6, с.11].

Гарантія забезпечити себе якісною сільськогосподарською продукцією змушує селян займатися її виробництвом за традиційною технологією насамперед для власного споживання, а також для підтримки членів міських домогосподарств, з якими селяни знаходяться у родинних зв'язках. Відновлюючи історію селянських повстань під час революцій 1905-1907 рр., Т. Шанін так пояснює причини внутрішньосільського єднання: "Інтереси багатіїв і бідних у кожному із сіл досить сильно відрізняються, але спільність долі чи конфлікту при зустрічі лицем до лица із силами природи, держави, поміщиками і навіть з ринком забезпечуються потужними причинами для ко-

операції і взаємної підтримки. Досвід віків навчив селян тому, що така єдність необхідна для виживання більшості з них" [7, с. 234].

Водночас особисті селянські господарства слугують за своєрідний буфер, що сповільнює загальний спад виробництва сільськогосподарської продукції і тим самим підтримує певний рівень продовольчої безпеки держави. З огляду на це, вважаємо невиправданою недостатню увагу до економічних проблем стосовно одержання сільськогосподарської продукції у вітчизняних ОСГ, оскільки тут виробляється понад 60 % продовольчих ресурсів держави.

Для кожного конкретного власника ОСГ як господарства підсобного, споживчого, зазвичай не принципово, яка його ефективність. Але так відбувається до визначеної межі – задоволення власних потреб. Як відмічає А.Н.Тарасов: «Незважаючи на неефективність із погляду економіки, ОСГ на сьогодні як економічний інститут виконує, насамперед, соціальну функцію, являючи фундаментальну основу соціальної стійкості сільського співтовариства» [8].

Висновки. Незважаючи на високу роль ОСГ на сьогодні, аграрне виробництво, на думку Є. Серової, у майбутньому повинне значною мірою спиратися на цивілізовані форми. «Подальший розвиток ОСГ буде пов'язаний з макроекономічними тенденціями й еволюцією сільськогосподарських підприємств. Економічний ріст і пов'язані з ним зростання реальних доходів населення й соціальної стабільності, зниження ризиків втрати роботи й т.п. призведуть до збільшення альтернативної вартості праці в суспільстві. Це, у свою чергу, буде сприяти скороченню особистого підсобного господарства як міських, так і сільських жителів.

З іншого боку, розвиток сільськогосподарських підприємств у бік корпоративних ферм із концентрацією власності буде також обмежувати особисті селянські господарства, тому що нові власники сільгоспідприємств будуть прагнути до скорочення подібної зайнятості своїх працівників.

І тільки в маргінальних сільськогосподарських регіонах ОСГ стане формою виживання сільського населення, причому економічний ріст може трансформувати частину цих ОСГ у товарні фермерські господарства» [9, с. 146].

Особисті селянські господарства – лише частина складного соціально-економічного організму. Але в кожному його елементі закладена програма поведінки, якою демонструються ресурси всього цілого. Чи буде Україна конкурентоспроможною чи вона приречена на відставання? Саме відносини на селі, як найбільш консервативному секторі нашого суспільства, показують, чи далеко просунулися реформи, чи мають вони шанси на успіх і наскільки різняться їх результати в регіонах країни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шпичак О.М. Особисті підсобні господарства України – аналіз витрат та ефективності виробництва сільськогосподарської продукції / О.М Шпичак. – К.: ДОД УААН, 2001. – 236 с.
2. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство / А.В. Чаянов. – М.: Экономика, 1989. – 492 с.
3. Прауст Р.Э. К вопросу о типологии семейных хозяйств населения/ Р.Э. Прауст // Аграр. экон. наука на рубеже веков: методология, традиции, перспективы. – С. 123–125.
4. Крылов В.В. Теория формаций. / В.В. Крылов. – М.: Восточ. литература, 1997. – 450 с.
5. Петриков А.В. Крупные проблемы мелких хозяйств / А.В. Петриков // Экономика и право. – 1999. – № 2. – С. 2–5.
6. Лоренц К. Кантовская доктрина априори современной биологии / К. Лоренц // Человек. – 1977. – № 5. – С. 6–14.
7. Шанин Т. Великий незнакомец: крестьяне и фермеры в современном мире / Т. Шанин.– М.: Прогресс-Академия, 1992. – 428 с.
8. Тарасов А.Н. Экономическое поведение и эффективность личных подсобных хозяйств в переходной экономике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.iet.ru/personal/agro/newslet/2_5.htm
9. Серова Е. Аграрная реформа в странах с переходной экономикой / Е. Серова, И. Храмов, Н. Карлова. – М.: ИЭПП, 2000. – 245 с.

Роль и место личных крестьянских хозяйств в продовольственном обеспечении населения Украины И.В. Свиноус, В.А. Завалевская

Рассматриваются роль и место личных крестьянских хозяйств в период восстановления функционирования крупнотоварных сельскохозяйственных предприятий. Значительное внимание уделяется рассмотрению перспектив дальнейшего функционирования ОСГ.

Ключевые слова: личное крестьянское хозяйство, животноводство, растениеводство, самоэксплуатация.

The role and place personal farm in the food supply of the Ukrainian population I. Svinous, V. Zavalevska

The role and place of private farms in the recovery operation krupnotovarnykh agricultural enterprises. Considerable attention is paid to the prospects for the continued functioning of OSG.

Key words: private farm, animal husbandry, crop production, self-exploitation.